

Kolejka, Josef

Teorie národa a národnostní otázky v díle K. Kautského a O. Bauera

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1969, vol. 18, iss. C16, pp. 41-57

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102284>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF KOLEJKA

TEORIE NÁRODA A NÁRODNOSTNÍ OTÁZKY V DÍLE K. KAUTSKÉHO A O. BAUERA

Na jiném místě jsem se pokusil podat přehled diskusí o pojetí národa a vysvětlit mechanismus vzniku novodobé podoby národa.¹ Chtěl bych tyto své příspěvky, resp. jiné podobné práce doplnit poznáním názorů Karla Kautského, který se přece nejvíce v socialistickém hnutí zajímal — v období II. internacionály — o teorii národa a národnostní otázky a jehož práce z přelomu 19. a 20. století — „Die moderne Nationalität“, „Der Kampf der Nationalitäten und das Staatsrecht in Oesterreich“, „Nationalität und Internationalität“ aj — ovlivnily četné další teoretiky v Rakousko-Uhersku i v Rusku.²

Pokusím se nejdříve co nejstručněji shrnout Marxovy a Engelsovy představy o vzniku národa jako nové formy pospolitosti nebo organizovanosti lidí, která se vytvořila za kapitalismu v procesu centralizace předchozích regionálních (jazykových nebo územních) jednotek či pospolitostí. Schéma vzniku novodobého národa je naznačeno již v Komunistickém manifestu: „Buržoazie stále víc odstraňuje roztržičnost výrobních prostředků, majetku i obyvatelstva. Nahromadila obyvatelstvo na jednom místě, zcentralizovala výrobní prostředky a soustředila majetek v rukou několika málo lidí. Nutným důsledkem toho byla politická centralizace. Nezávísle, takřka jen svazky spojenectví spjaté provincie s různými zájmy, zákony, vládami a cly byly stmeleny v jeden národ s jednou vládou, s jedním zákonodárstvím, s jedním národním třídním zájmem, s jedinou celní hranicí.“ Toto stručné schéma vzniku novodobé podoby národa platí především pro západní Evropu, kde se národ a stát ztotožňovaly, kdežto jinde docházelo k „politické centralizaci“ příštího novodobého národa s určitými většími nebo menšími obměnami. Při poznávání novodobého národa — a třeba tu znovu připomenout, že se Marx a Engels věnovali tomuto problému spíše okrajově v rámci studia společnosti vůbec — užívali oba zakladatelé vědeckého socialismu pojmu „národ“ v tehdejším západoevropském jazykovém i ideovém smyslu.³ Stručně lze říci, že Marx a Engels viděli v „národě“ pospolitost příslušníků jednotného centralizovaného státu, v jehož rámci se přezívající „národnosti“ nakonec začlení do řad ostatního obyvatelstva státního národa. Snad

¹ *Národ — nacionalismus — národnostní otázka*. Slovanský přehled 1967, č. 2, 3, 4. *Národ — nacionalismus — národnostní otázka. Mechanismus vzniku novodobého národa*. Brno 1967 (rozm. texty). — Kautského jsem tu citoval nepřesně.

² Až dodatečně jsem se seznámil s prací Zdeňka Šolleho *Die Sozialdemokratie in der Habsburger Monarchie und die tschechische Frage*. Archiv für Sozialgeschichte VI—VII., Hannover 1967, str. 311—390. Šolle tu obšírně pojednává o úloze K. Kautského ve vývoji vědeckého socialismu.

³ Na tyto skutečnosti upozornili již dříve v německé socialistické literatuře H. Cunow a další. Nejnovější o tom H. U. Wehler, *Sozialdemokratie und Nationalstaat*, Würzburg 1962.

bychom mohli dodat, že Marx a Engels spojovali novodobý národ se státem v tom smyslu, že přiznávali nutnost státnosti (vlastního státu) všem těm národům, které byly pro „společenský pokrok“, tedy pro revoluci,⁴ které byly dále dostatečně „velké a životaschopné“.⁵ Navazující na představy Hegela,⁶ který odůvodňoval nadřazená práva „civilizovaných národů“, mluvili i Marx a Engels zpočátku své činnosti o „právu dějinného vývoje“,⁷ když např. odůvodňovali nároky Němců na Schleswig nebo na Poznansko. Vycházejíce ze soudobých představ o možnosti a nutnosti společenského pokroku — ale cestou revoluce a nejlépe v rámci velkých státně hospodářských celků — přiznávali Marx a Engels životaschopnost a tím i státnost ve střední Evropě Němcům, Italům, Polákům a Maďarům. Zklamán postojem menších slovanských i jiných „národností“ habsburské monarchie začal je Engels považovat za „völkerruinen“ a soudil, že všechny jejich materiální zájmy je nutí k centralizaci... — s Němci! A ještě připomeňme Engelsův návrh na vzájemné rozhraničení „životaschopných“ národů ve střední Evropě: Němci, Italové, Poláci a Maďaři se měli vzájemně ohraničovat podle jazyka a podle sympatií obyvatel pohraničních oblastí, aby tak mohly vzniknout „skutečně přirozené hranice“ mezi národy.⁸

Ale to už poněkud předbíháme ve vývoji marxistické teorie národa. Připomeňme nejdříve, že v 60.—70. letech vznikaly v prostředí I. internacionály názory o tom, že národní hnutí nebo i národy vůbec jsou „přežitky“; národní idea byla pokládána za „výmysl“ buržoazie. Jen ojediněle stáli někteří činitelé I. internacionály naopak na stanovisku, že novodobým suverénním národem se mohou stát i malá etnika. Sekretář sekce „německého jazyka“ J. P. Becker hájil v časopise „Vorbote“ (vydáváném v Ženevě) právo každé — i malé — národnosti na samostatnost.⁹ Jinak se tehdy vycházelo při diskusi o národnostních otázkách z poznání mechanismu kapitalistické ekonomiky, z poznání vzniku jednotných celostátních vnitřních trhů a ze skutečnosti, že ekonomika „překračuje“ státní hranice. Vyvozoval se závěr o nutnosti internacionalizace dělnického hnutí, která bude vyšší formou společenské organizace proti „přežitě“ formě národní. Dělnické hnutí se mělo organizovat v rámci daného státu: národnostní otázka, která chce rozdělovat dělníky „podle kmenů a řečí“, je s ideou dělnické třídy neslučitelná. „Doba národnostního odlišování minula; národnostní princip je dnes na pořadu dne jen u reakcionářů.“ Tak se smýšlelo ve Vídni v letech 1867—1870. „Dělnictvo nezná žádné národnostní hranice, světové komunikace (Weltverkehr) překračují jazykové hranice.“ Národnostní požadavky byly tehdy považovány za „ideový nástroj buržoazie a feudálů“.¹⁰

Tyto nálady přetrvávaly v dělnickém hnutí (zejména v Rakousku-Uhersku) ještě dlouho do 90. let. To ovšem neznamená, že by se snad popíraly nároky na

⁴ Rozbor Marxových a hlavně Engelsových výroků o „kontrarevolučních národech“ provedl u nás V. Kašík v úvodu II. dílu *Marx—Engels—Lenin. K dějinám Československa a československého dělnického hnutí* (Praha 1964). Korekci Engelsových názorů provedl Kautsky již r. 1896!

⁵ B. Engels, *Boj v Uhrách* (8. ledna 1849), Marx—Engels, Sočiněníja (2. vyd.) tom 6, Moskva 1957, 211. „Ze všech národů a národů Rakouska byly nositeli pokroku, aktivně zasáhly do dějin a jsou dodnes životaschopné jen tři — Němci, Poláci a Maďaři. Proto jsou teď revoluční.“

⁶ Tamtéž: „Tyto zbytky národa, nemilosrdně drcené, jak říká Hegel, chodem dějin, tyto úlomky národů...“

⁷ Marx—Engels, *Spisy* sv. 5, Engels, *Dánsko-pruské příměří* (9. 9. 1848), str. 428—432.

⁸ Engels K. Kautskému r. 1882, *K dějinám Československa*, II, 250.

⁹ H. Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien 1963, str. 49.

¹⁰ Podrobně o tom Mommsen, str. 49 ad. Rovněž Z. Šolle, *Internacionála a Rakousko*, 144—145.

existenci národů. Víme z vídeňského i pražského tisku již ze 70. let, že se v marxismu začaly řešit i otázky podstaty národa jako jazykové a kulturní pospolitosti, jimž byla přiznávána práva kulturní svébytnosti. Sociální demokraté však často příliš ulpívali při posuzování vztahu mezi národy jen na politických formách boje buržoazii, a odmítáním těchto bojů odmítali přiznat zásadu rovnoprávnosti národu v praxi. Zdá se, že právě tyto zkušenosti z I. internacionály, kde se národnostní otázka jevila mnohým „zamotaná“, vedly Engelse k tomu, aby studoval mechanismus vzniku novodobé podoby národů podrobněji. Už v 60. letech kritizoval Engels proudhonisty, kteří odmítali „národnostní princip“ jako „bonapartistický vynález“. V pozdějších studiích „O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie“ (nedatováno) a částečně i v „Úloze násilí a ekonomiky v dějinách Německa“ (psáno r. 1888, ale vyšlo až později) shrnul Engels dosavadní vědecké poznání vzniku národních států a národů (v originále „nationalität“) ve středověku. Ze středověké „národnostní rozmanitosti“ vznikaly národnosti-národy, a to v důsledku splývání jednotlivých etnik (dobýváním, překrýváním, asimilací) a jejich rozhraničováním (např. jazyková hranice románsko-germánská a románsko-slovanská), dále v důsledku vzniku ústřední politické (královské) moci ve státech apod. „Tendence vytvářet národní státy, která vystupuje stále jasněji a vědoměji, tvoří jednu z nejpodstatnějších pák pokroku ve středověku“ — říká Engels.¹¹ Podobně zjišťuje i v „Úloze násilí“, že „každý národ musí být nezávislý a pánem ve své zemi“. Národní státy (ale jen „velké“) jsou „normální politickou organizací evropské vládnoucí buržoazie“.¹²

Tyto a další podobné názory, vyjádřené v 70.—80. letech v osobní korespondenci Engelse a Marxe, sehrály svou roli v praxi mezinárodního dělnického hnutí až později. O jejich propagaci i propracování se nejvíce zasloužil Karel Kautský. Ten sice jako 22—23letý mladík tvrdil (1875), že „národní idea je již na vrcholu své moci, z kterého se sestupuje na všechny strany“,¹³ ale později tyto názory opravil. Zpočátku vycházel i Kautský z teze, že internacionalizace dopravních prostředků a samého kapitálu — zde se Kautský jako i jiní socialističtí publicisté odvolával na Marxe — povede k překonání dosavadního národního smýšlení. Kautský ještě v roce 1882 přebíral od Engelse dělení národů na „pokrokové“ a „reakční“. Spolu s Engelsem, i když nikoli tak příkře, se domníval, že osvobozené hnutí malých slovanských národů, stojících mimo „okruh evropské kultury, stvořené velkými národy“, nesmí překážet boji evropského proletariátu; jinak by musilo být potlačeno. Pro Rakousko Kautský zjistil (psal o tom r. 1885 Engelsovi), že národnostní otázka je tu třídní otázkou a že po těchto bojích asi Rakousko zahyne.¹⁴ Připomeňme k tomu, že se tehdy v 80. letech všeobecně uznávalo (v dělnickém hnutí) právo na sebeurčení (chápalo se většinou jen jako právo na svobodné užívání jazyka) a že se začalo rozlišovat mezi „vlastenectvím“ a „měšťáckým nacionalismem“; ale nadále se považoval i nacionalismus nerovnoprávných národů za „švindl“.

Nejasnost obsahu a cílů v národnostní otázce zejména v Rakousku-Uhersku daly K. Kautskému podnět k tomu, aby napsal v roce 1887 brožuru „Novodobý národ“

¹¹ Engels, *O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie*, Spisy, 21, 426.

¹² Engels, *Úloha násilí v dějinách*, Spisy, 21, str. 437.

¹³ K. Kautsky, *Erinnerungen u. Erörterungen*. Herausgegeben von B. Kautsky, S—Gravenhage 1960, str. 207. K tomu i Mommsen, str. 70 a Šolle (Archiv für Sozialgeschichte), str. 342 až 343.

¹⁴ Mommsen, str. 70, 121 aj. K tomu i Kautsky, *Die moderne Nationalität*. Neue Zeit V, 1887, str. 912, 460 ad. *Friedrichs Engels Briefwechsel mit Karl Kautsky*. Hrsg. B. Kautsky, Wien 1955, 162.

(v originále „Die moderne Nationalität“).¹⁵ Ostatně i v samém Německu hrálo, upozorňuje Kautsky úvodem své studie, slovíčko „national“ hlavní roli v politickém životě. Národní idea vykonala na soudobé národní kultury kolosální vliv a není tudíž nějakou umělou „machinací“.¹⁶ „Národní idea“ není dána „přírodou“ (tu Kautsky polemizuje proti názorům dr. Q. Hammera v předchozích číslech „Neue Zeit“ a soudobých německých publicistů-sociologů), nýbrž je utvořena historií. Odvolává se na Engelsův „Původ rodiny“ poukázal Kautsky na to, že národy nevznikly z „rasy“ nebo z „původního kmene“. Novodobý národ je výtvozem až pozdější historie.¹⁷ Původní malé pospolitosti rodové nebo kmenové, resp. župní (marky apod.), které byly na začátku středověku od sebe vzájemně oddělené hospodářsky nebo i jazykově (dialekty), začaly se v důsledku rozvoje obchodu a výroby spojovat, přičemž vnějšími podněty sjednocování malých územních pospolitostí byly např. i útoky nepřátel, přírodní (geografické) podmínky apod. Kautsky tu zeširoka čerpá příklady z dávných dějin Egypta i Číny nebo Německa, aby vysvětlil úlohu ústřední moci ve státě a tak vyvrátil tzv. dobyvatelskou teorii, vysvětlující vznik tříd a aristokracie okupací. — Ve sjednocených územích vznikal postupně spisovný jazyk a vzniklo o „národní vědomí“, které bylo vlastní nejdříve šlechtě a pak měšťanstvu. Pojetí úlohy měst ve středověku, jejich úlohy na vznik příštího novodobého národa je tu shodné s názory Engelsovými. Kautsky tu však více zdůraznil úlohu velkoobchodu jako jednoho z „pojítek“ měst a žup ve vznikající vyšší (národní) pospolitosti. Kupecký kapitál je podle Kautského ve 14. až 16. století revoluční ekonomická moc, která napomáhá probouzet ve společnosti nový život a nové názory, a to vše připravuje „novodobý národ“.

Nepřilíš průkazně zjišťuje Kautsky, že i sedlák začíná mít postupně od středověku zájem o jednotu a velikost národa. Schematicky je vysvětlen důsledek příznivého rozvoje manufaktur a „revolučního pohybu“ proletariátu „z feudální vázanosti“ na zájem této nové společenské vrstvy o „národní jednotu“. Novodobý národ (národnost) vzniká podle Kautského v dlouhodobém procesu, podníceném ekonomickým rozvojem počínaje od 14.—15. století: je to dítě kapitalistické zbožní výroby a obchodu i komunikačních vazeb, které určují rozšíření národa a jeho podoby. Tuto konkrétní podobu národa podmiňují ovšem i geografické poměry, vojenská situace země apod. Obchod a výroba jsou důležitým činitelem při vzniku novodobého národa i v tom smyslu, že rozšiřují oblast působení společného jazyka jako nezbytného dorozumívacího prostředku. Činitelů, kteří působí na vznik národa, je mnoho, vlivy se navzájem kříží, zanikají nebo znovu sílí.¹⁸ Národy nevznikají stejným způsobem, projevují se i větší rozdíly, ale všechny jsou produktem stejného

¹⁵ Kautsky, *Die moderne Nationalität*. Neue Zeit 1887, 392—405, 442—461.

¹⁶ Podobně i Engels ve stati „Úloha násilí“, Spisy, 21, 437: „S rozvojem obchodu, zemědělství, průmyslu a tím i společenského mocenského postavení buržoasie vzrůstalo tedy všude národní citění, roztržité a utlačené národy žádaly jednotu a samostatnost.“

¹⁷ Otázky vzniku a charakteru národa byly tehdy v tomto smyslu řešeny v oficiální sociologii. Dokonce i antropologové — Broca, Quatrefoges, M. Topinard aj. — zjišťovali, že národy nemají žádnou souvislost s rasou, ale že jsou „produktem až historie“. Masarykova „Naše doba“ otiskla v roce 1896 starší článek M. Topinarda „Co je rasa a národnost?“ (reprodukce názorů ze starší práce „L'Homme dans la nature“. Redakce (Masaryk) k tomu dodává „Se všemi názory se nikterak neshodujeme“ (str. 995).

¹⁸ Připomeňme tu Engelsovu myšlenku o tom, že dějinná událost je výslednicí „nesčetné se vzájemně křížících sil, nekonečné skupiny paralelogramů sil...“ Engels — Josefu Blochovi 1890, Marx—Engels, *O historickém materialismu*. Svoboda 1951, 57.

ekonomického rozvoje: kapitalistického obchodu a zbožní výroby. — Období vzniku národů dosud neskončilo, neskončilo ani období vzniku národních států, k nimž směřuje kapitalistická ekonomika. Rozvoj průmyslové výroby vyvolává v mnohonárodnostních státech odstředivé síly — národní hnutí. Rozvoj průmyslu v jednotlivých oblastech mnohonárodnostních států povede k zostření národnostních konfliktů, a ty se nemohou řešit jen „jazykovými úpravami“.

Ve studii „Novodobý národ“ nepodal Kautsky speciální definici národa. Šlo tu spíše o zjištění historického vývoje a nikoli o vypočítávání jednotlivých znaků (jak se o to snažila soudobá universitní sociologie). Jedním z těchto znaků národa je také „národní cítění“ — říká Kautsky — které odráží nálady buržoazie v období nástupu kapitalistické ekonomiky. Kautsky však nevyvozuje z této skutečnosti nějaké negativní odmítání „národního cítění“, naopak přiznává buržoazii v jejím počátečním období pokrokovou úlohu: „národní idea“ tehdy strhovala masy k činům. Avšak dnes (80. léta) se stala národní idea „pláštíkem pro nejhunsnější ziskuchtivce“! „Národní idea“ se stává buržoazní ideologií, ale „národní cítění“ je „stabilní pocit národní sounáležitosti“, který je v důsledku staletých bojů o národ a mezi národy pevně zafixován, stal se „dědičný“, skoro jakýmsi instinktem, „hnací silou“, která působí již i nezávisle na ekonomickém rozvoji a může ekonomiku i brzdit. Jak brzdit? Vytváření národů a jejich odlišování (ohraničování) v národních státech bylo nejmocnější pákou novějšího ekonomického vývoje (podobně i Engels), ale od určité doby (v budoucnosti) se stane toto „odlučování“ národů zbytečné a překážkou dalšího jejich vývoje. Rozvoj moderní výroby si vynucuje vznik velkých národních států, které jediné mohou vydržet konkurenci. Belgičtí nebo švýcarští továrníci prý již šilhají do Francie nebo do Německa.¹⁹

Jako u každého jiného autora zjišťujeme i u Kautského určité rozpory mezi jednotlivými tvrzeními. Na jedné straně Kautsky dokazuje tendenci ke zřizování národních států (a vyslovoval proto pesimistické závěry o Rakousko-Uhersku), ale na druhé straně vyvozoval z možných budoucích tendencí závěry o rozplynutí národů. Vývoj českého národa (na rozdíl od Engelse uznával Kautsky Čechy za novodobý národ) prý nebude stačit tempu rozvoje kapitalistické ekonomiky, a tak nelze pomýšlet na udržení jeho existence. Ale Čechové se mohou utěšovat, že takový osud — rozplynutí národů — čeká i jiné a větší národy!

Vycházejí z teze o prohlubující se tendenci „internacionalizace“ výroby, předpokládal Kautsky pro nejbližší budoucnost zeslabování významu národních trhů. Národní snahy budou v rozporu s tendencí internacionalizace výroby. Kautsky ovšem dodává, že tato internacionalizace výroby předpokládá odstranění nadhodnoty a zisku (tedy vládu proletariátu). A proto prý se buržoazie brání této tendenci (ale předtím přece zjistil, že belgičtí a švýcarští továrníci „šilhají“ k sousedům!), naopak se stává nacionalistickou, volá do boje proti „dědičným nepřátelům“ a k „solidaritě“ celý národ, rozněcuje národnostní vášně apod. Naproti tomu podmínky rozvoje ekonomiky k internacionalizaci jsou v souladu se zájmy proletariátu, který má sice ještě (nyní) zájem na jednotě národa proti projevům partikularismu (ve státech) a na samostatnosti národa proti nebezpečí zevnějšku, ale který — až získá vliv a moc v národě — bude usilovat o sblížení národů. Ekonomický vývoj si vynutí jedinou společnost. „Národy se navzájem v sobě rozplynou bezbolestně.“ To je ještě daleká

¹⁹ Tamtéž, str. 55: „Podle materialistického pojetí dějin je v poslední instanci určujícím momentem v dějinách produkce a reprodukce skutečného života.“

doba, říká Kautsky. Ale proč tedy prorokoval marnost tehdejších národních snah Čechů?²⁰

V rámci citované studie „Novodobý národ“ zabýval se Kautsky hlavně poměry v Rakousku, kde předvídal zesílení odstředivých snah. Právě příklad Rakouska je pro Kautského důkazem, že stát, který není národním, nedosáhl moderního rázu.

Kautského studie tedy nemohla příliš pomoci předlitavským socialistům orientovat se v národnostní otázce.^{20a} Ze studie bylo možno vyrozumět, že národnostní otázka není vedlejší, že se nemá podceňovat a že je mimořádně složitá. Rakouští socialisté si většinou z citované brožury potvrzovali své přesvědčení o tom, že hospodářský vývoj povede k vyrovnávání rozdílů mezi národy, takže pro současnost stačí, když se bude národnostní otázka řešit jako otázka především jazyková. Národnostní rozpory přemůže integrující síla ekonomické zájmové solidarity dělníků. Až bude vybojováno volební právo, pak zaniknou „národnostní nenávisti“.

Kautsky spolu s Marxem a Engelsem viděli, že kapitalismus vyvolává v národnostní otázce dvě tendence, že jednak překonává izolovanost jednotlivých oblastí světa a vztahuje jednotlivé země do celosvětového vývoje, ale že na druhé straně sjednocování oblastí v ucelené státy (národy) upevňuje jejich relativní samostatnost a svébytnost, popřípadě i jejich izolovanost. Kapitalismus tedy nejprve vytváří národy, tím je od sebe i odlišuje, ale zároveň je i sblížuje obchodem a jinými vzájemnými styky. V II. internacionále však převažovala mínění, že kapitalismus především integruje a že socialistické budoucnosti patří sblížování a „splývání“ národů.

Polská socialistka Roza Luxemburgová, pracující nejdříve v ruském a pak v pruském záboru Polska (později vůbec v Německu), rovněž vycházela z představy o integrující tendenci kapitalistické ekonomiky v rámci velkých ekonomických státních celků, a proto odmítala heslo obnovy samostatnosti Polska (tento cíl měl být vyhlášen na IV. kongresu Mezinárodního dělnického sdružení v r. 1896). Vystoupení Luxemburgové v Kautského časopise „Die neue Zeit“²¹ vyvolalo repliku některých polských autorů. Proti pojetí Luxemburgové vystoupil i sám Kautsky.²² Kautsky nejdříve opravil mínění Luxemburgové o tom, že nacionální citlivost je vlastní jen maloburžoazii a části utlačované inteligence, a vysvětlil — v duchu Engelsevě — že také proletariát má zájem o národ. Polské dělnictvo se nemůže nevyslovit pro samostatnost Polska, kterýžto cíl přece doporučuje i mezinárodní dělnické hnutí. Právo na sebeurčení musí být samozřejmě v souladu s třídními zájmy mezinárodního bojujícího proletariátu (a právě tuto připomínku citoval o pět let později Lenin jako doklad „marxistického stanoviska“).

²⁰ Znovu tu připomeňme, že Kautsky je již oproštěn protislovanských averzí, kterou lze pozorovat u některých německých i německo-rakouských socialistů ještě koncem 19. století. Kautsky opravil i Engelsovy názory o „kontrarevolučních Slovanech“ z let 1848—1849, a to v předmluvě k Marxovým a Engelsovým článkům. K. Marx, *Revolution und Kontrarevolution in Deutschland*. Berlin 1896.

^{20a} Podrobně o stanovisku rakouských socialistů k národnostní otázce pojednává Z. Šolle, *Die Sozialdemokratie in der Habsburger Monarchie und die tschechische Frage*. Archiv für Sozialgeschichte (Jahrbuch der F. Ebert — Stiftung) VI.—VII., Hanover 1967, 315—390.

²¹ R. Luxemburg, *Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung*. Neue Zeit XIV, 2, 1896, str. 176 a 206.

²² Kautsky, *Finis Poloniae*. Neue Zeit XIV, 2, str. 484 a 513. — Viz o tom u Šolleho a také můj příspěvek „Kautského Die neue Zeit“ 1896—1898“ ve SPFFBU C 17, str. 109 ad.

Kautského ovšem zajímaly konkrétně poměry v Rakousku. Zmiňuje se o nich již v citované předmluvě k Marxovým a Engelsovým článkům o revoluci a kontra-revoluci Německa, v níž opravuje Engelsovy názory na Čechy z let 1848—1851, ale mylně zdůrazňoval soudobou převahu třídních rozporů uvnitř národa a nad nacionálními zájmy, které prý v Rakousku ustávají. — Ale hned v příštím roce — 1897 — došlo ke známým bouřím po vydání Badeniho jazykových nařízení ve prospěch češtiny. Znechucenému Adlerovi odpovídá Kautský bezmocně: Neznám program pro rakouské jazykové boje. — Podněcen bouřemi, začal Kautsky znovu zkoumat podstatu „národní ideje“. Učinil tak v několika studiích v letech 1898—1899. V první, nazvané „Boj národů a státní právo v Rakousku“,²³ se znovu zabýval vznikem „novodobé národní ideje“. Kautsky vidí tři zdroje této ideje. Buržoazie (výrobci zboží) si potřebuje zajistit vnitřní trh a rozšířit jej i navenek, a proto hlásá potřebu národního státu.²⁴ V mnohanárodnostních státech zase hlásá buržoazie nerovnoprávných národů nutnost rozšíření jazykové oblasti, upevnění své moci v této oblasti proti konkurenci cizojazyčné buržoazie. Novodobá idea je dále v podstatě potřebou pracujících mas, které vidí cestu ke svým sociálním a politickým právům v úplné suverenitě lidu-národa, který má o svých osudech sám rozhodovat. Rozšiřování vzdělanosti v širokých masách je nejlépe možné v národním jazyku. Školní vzdělání se stalo ekonomickou nutností. Noviny jsou stále přístupnější většímu počtu obyvatel. Tak dostávají základnu pro svou národní literaturu i malé národy, u nich hrají mimořádně důležitou úlohu při pěstování národního vědomí (pocit jazykové sounáležitosti přerůstá v národní vědomí) různé vrstvy vzdělanců.

Všechny tři uvedené zdroje či kořeny moderních národních hnutí (Kautsky tuto problematiku rozvedl podrobněji znovu v roce 1916 — viz o tom dále) vyplývají z rozvojových tendencí novodobé společnosti; jsou historicky oprávněné (národní hnutí) a každé umělé potlačování národností (pokud nejde o přirozenou asimilaci) znamená zabrzdění i sociálního pohybu společnosti. Proletariát proto není nepřátelský národním hnutím, naopak se zajímá co nejdříve o jejich nerušený rozvoj. Ne každé národní hnutí je však od přirozenosti pokrokové. Počátky národního hnutí Čechů byly demokratičtější než u Poláků a Maďarů, ale nyní je jejich hnutí neseno vrtkavou maloburžoazií, spojující se v boji o zemský sněm s feudální šlechtou; národní hnutí se tak stává protikladné. V podstatě je ale samostatnost národa přirozeným základem každého moderního třídního boje (podobně už dříve u Engelse!) Proletariát potřebuje ke svému normálnímu a všestrannému rozvoji nezávislost svého národa v té míře, v jaké potřebuje všeobecné volební právo, svobodu tiskovou a shromažďovací. Proletářský internacionalismus neznamená beznárodnost, ale svobodu a samostatnost národa.

Z celkového rozboru situace v Předlitavsku doporučoval Kautsky rakouským sociálním demokratům, aby přijali v národnostním programu zásadu federace národností. To jsou však již zvláštní otázky, o nichž psali Mommsen, Steiner a Šolle. Spokojme se tu předběžně s konstatováním, že po diskusích o zásadách či taktice v národnostních otázkách byl v roce 1899 přijat známý „brněnský národnostní program“. Rakouská sociální demokracie vyhlásila tehdy program národnostního

²³ Kautsky, *Der Kampf der Nationalitäten und das Staatsrecht in Oesterreich*. Neue Zeit, XVI, B. 1, 516—425; 557—564.

²⁴ Podobně upozorňoval i Engels v „Úloze násilí“, „jak velmi materiální pozadí měl (v Německu v první pol. 19. století — J. K.) požadavek jednotné „vlásti“. To už nebyla mlhavá touha...“ U Engelse jde ovšem nejen o „národní“, nýbrž hlavně o „celonárodní“, celostátní volání, vyvěrající „z bezprostředních potřeb obchodu...“ Spisy, 21, 440.

spolkového státu (spolkového státu národnosti), který by tvořily nikoli tzv. historické či „korunní“ země, ale „národnostně ohraničené samosprávné jednotky“, spravované „národními komorami“. Tak by byly zrovnoprávněny i jazykové ostrovy uvnitř jiných souvislých etnických území; při uplatnění teritoriálního principu by se stali příslušníci těchto „jazykových ostrovů“ jen národnostními menšinami. Z tohoto programu úpravy národnostních vztahů v Předlitavsku vyplývá, že za národ měli být považováni i příslušníci jazykové pospolitosti mimo souvislé etnické oblasti. Toto pojetí národa jako určité jazykové pospolitosti (všech jejích příslušníků i mimo souvislé etnické území) je pak rozvedeno u několika autorů, stoupců tzv. exteritoriálního personálního programu, hlavně u K. Rennera a částečně i u O. Bauera. v citovaných pracích zdůraznil Kautsky především jazyk jako jeden z nejpodstatnějších znaků novodobého národa. Toto své pojetí opakoval znovu v roce 1903,²⁵ ale nyní podtrhoval význam společného území, na němž se mluví společným jazykem nebo na kterém se v důsledku růstu společenských styků a vztahů rozšíří užívání společného jazyka. Takové „jazykově národní“ území má pak tendenci stát se „národním státem“; tak tomu bylo především na západě Evropy.

Zatímco Engels a Kautsky se tedy spokojovali při návrzech jakési definice národa s jazykem a územím jako hlavními (zjevnými) znaky národní pospolitosti (samozřejmě za předpokladu jednotné ekonomiky a politické centralizace), odmítal Bauer v obsáhlé rozpravě „Národnostní otázka a sociální demokracie“ (1907) definici národa jako souhrnu nějakých přesných objektivních či duševních znaků: ty uznával jen jako předpoklad „národního charakteru“. Národ není Bauerovi společenstvím lidí stejného (etnického) původu nebo společenství jazyka, ale je to „relativní charakterová pospolitost“. Národní charakter — a s ním hlavně operuje Bauer — není přesně ustálený znak, protože se neustále mění, vyvíjí se vnitřně (má na mysli protiklady mezi jednotlivými třídami v národě). Tento znak nikterak nevysvětluje ani nepředurčuje takové či jiné jednání toho onoho národa, nevysvětluje obsah „národa“, jen vytyčuje otázku, co je národ. Obrací se k výsledkům biologie (darwinismu) i ke společenským vědám, zjišťuje Bauer, že v důsledku produkčních (výrobních) podmínek se vytvářejí v jednotlivých generacích určité charakterové znaky, které se „dědí“ a dále rozvíjejí. Tyto zděděné vlastnosti (určitého národa) nejsou nic jiného než „porážka minulosti“ národa a zároveň jeho „dějiny“. Národ je produkt dějin — říká Bauer učeně. Národ není přírodní pospolitost, není to zárodečná plazma přenesená z „rodičů“ na děti“, a proto je třeba u národa studovat dějiny předpokladů produkce a směny u minulých generací a z jejich existenčního boje pak chápat zděděné „vlastnosti“ (charakter) nových generací. Národ je tedy pospolitost historicko-kulturní, podmíněná životními — výrobními podmínkami.

Z toho všeho vyplývá Bauerovi závěr: Národ není nic jiného než pospolitost osudu. Tato pospolitost osudu se stává účinná jednak přirozeným „děděním“ vlastností, vypěstovaných společným osudem národa, jednak tradicí kulturních statků, určených osudem národa v jeho svébytnosti. — Tuto pospolitost osudu dokládá autor na dějinách Germánů od rodové společnosti až do středověku (Bauer mluví o období „velkostatku“ nebo o období „rytířském“), kdy se v důsledku rozvoje zbožní výroby vytváří nejdříve úzká „pospolitost styků“ (Verkehrsgemeinschaft) vládnoucích kruhů. Tento vzájemný styk byl umožněn zejména společnou řečí a měl vliv na rozšíření společného práva, společných zvyků, kultury. Postupující

²⁵ K. Kautsky, *Die Krisis in Oesterreich*. Neue Zeit XXII, 1903—1904, 1, str. 39.

zbožní výroba rozšiřovala tuto pospolitost, více se cestovalo, lidé se „sblížovali“ a vznikla spisovná řeč. Humanismus, reformace, renesance — ty utvořily z tehdejších Němců kulturní pospolitost, prozatím ale bez sedláků. Osvícenství již vytváří skutečnou národní pospolitost a rozvoj průmyslové výroby si vynucuje rozšíření národní kultury do celého národa-lidu. Kapitalistické vykořisťování však brání, aby se do národní kultury začlenili plně i dělníci. Teprve až socialismus zajistí skutečně „všenárodní“ výchovu ve školách a budoucí dějiny národa-lidu se stanou výsledkem jeho vědomého chtění. Národ se stane jednotlým, a proto se bude více lišit a diferencovat od jiných. A právě výchova všeho lidu k národní kulturní pospolitosti, dobytí úplného sebeurčení národem, zvýšená diferenciacie národů — to je úkol socialismu.

Po tomto historickém úvodu vysvětluje Bauer svou definici národa jako pospolitosti osudu v tom smyslu, že nejde jen o podřízenost osudu, ale o vzájemné působení národa na dějiny a opačně. Ze staršího přehledu definic národa (F. J. Neumann, Volk und Nation, Leipzig 1888) podtrhuje Bauer obvykle uváděné znaky národa, totiž „společné dějiny“ jako působící „prapříčinu“ vzniku národa, „společnou kulturu“ jako prostředek účinnosti dějin a „společný jazyk“ jako zprostředkovatele společné kultury a zároveň i jako její výsledek nebo pak jako zdroj jejího dalšího růstu. Takže lze nyní shrnout: Národ je souhrn lidí spjatých pospolitostí osudu k jedné pospolitosti charakteru.²⁶

Originální znění definice národa zakrývá už známé poznatky o vzniku národa (národ je produkt historie především v období kapitalismu). Není však „fatalistická“, jak se kdysi vytýkalo Bauerovi, a ani metoda není „nematerialistická“. — Pokusme se nyní vysvětlit, jak vykládá Bauer vznik národního vědomí. Podle Bauera je národní vědomí především poznání příslušnosti jednotlivců k národu (k příštímu novodobému národu), které nejdříve vzniká při stycích s „cizinci“: poznání odlišnosti činí z „národnosti“ vědomou hnač sílu politického jednání. Znalost dějin národa vytváří národní citění — velmi živé u vzdělanců (inteligence), později i v širších lidových masách. Postupně vznikají „národní hodnoty“, nejsou ovšem vždy stejné úrovně. Proti „národnímu“ stojí „racionální“.

Po teoretickém vysvětlení „národa“ a „národního vědomí“ následuje v Bauerově knize rozbor „národního státu“. Bauer tu komentuje tezi, že národní stát je pravidlem a národnostní (mnohonárodnostní) stát výjimkou nebo přežitkem dávných dob. V „národnostním principu“ (v němž nebo jímž se běžně rozuměla v jeho době snaha po vlastním státě) vidí dva požadavky: 1. tužbu po národní svobodě (odpor proti cizímu panství), 2. tužbu po národní jednotě (po sjednocení příslušníků národa, rozděleného v několika státech). Vzniká heslo: — Každý národ ať je státem! Ale také opačně: Každý stát je jeden národ! Ale přece zůstaly až dodnes národnostní státy. Trvají ještě síly, které je vytvořily?

Rakousko se stalo skutečným mnohanárodnostním státem vlastně až za kapitalismu, který „probudil“ tzv. nehistorické národy. Jak? Aby zvládl nové úkoly, musil stát rozvíjet školství. Osvícenství ze západní Evropy přinášelo ideu přirozeného práva. Probuzené sebevědomí „nižších tříd“ (sedláků, dělníků, řemeslníků aj.) dostávalo „národní“ zabarvení a pak i národní neváživost, protože „horní třídy“, „pány“ představovali Němci. Polovědomé smýšlení v masách se stalo jasným poznáním u příslušníků inteligence — u učitelů, nižšího duchovenstva a jiných, vyrostlých obyčejně z lidového prostředí. Přidává se maloburžoazní vrstva

²⁶ O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907, str. 118.

ve městech. Vzniká národní kultura, která se posiluje pohledem na minulost a vytváří spisovnou jednotnou řeč. Češi (jejichž příklad tu Bauer uvádí) začínají cítit, že Rakousko je cizím panstvím. Buržoazní revoluce v Rakousku se musila stát také revolucí národní. Rozvoj národních hnutí a národnostních bojů je třeba sledovat ve vztahu k sociálním poměrům a změnám. V Čechách je protiklad národní (Češi — Němci) také nebo nejdříve protikladem sociálním.

Pro další naše poznávání teorie národa a národnostní otázky v socialistické publicistice začátku 20. století je důležitá pasáž v Bauerově knize o vztahu dělnictva k národnostním bojům. Tam, kde se národ brání proti utlačovatelům, tam se i dělník stává „národní“. Počáteční postoj dělnictva k národu (utlačovanému) je „naivním nacionalismem“, kdežto dělníci (Bauer tu myslí revolučně smýšlející dělníky) vládnoucích národů byli zpočátku spíše „naivními kosmopolity“. Později se dělníci obou typů národů sblížovali, stávali se uvědomělými internacionalisty, kteří poznávají společné zájmy dělníků různých národů a sociální rozpory uvnitř svých národů. Dělníci však mají zájem, aby se dostalo stejného práva všem národům ve státě; menšina nemůže vládnout většině. Dělníci mají zájem na rozvoji svých národů, protože potřebují vzdělání. Proto dělnictvo podporuje snahy o národní školství a o kulturní vzdělání svého — ale i jiného národa. Dostane-li se národům takového vzdělání, pak bude možný i mnohanárodnostní stát. Rakousko se může udržet, jak je to zřejmé i z mezinárodní situace: nikdo přece nemá zájem na rozbití habsburské monarchie.

Souhlas s knihou R. Luxemburgové (Die industrielle Entwicklung Polens, Leipzig 1898) svědčí o tom, že i Bauer uznával teorii o integrující síle ekonomiky uvnitř velkého státu. Bauer však poznával, že za imperialismu vznikají zřetelné historické síly, vyvolávající tendence, jež ohrožují trvání Rakouska (Předlitavska). Bauer spoléhal, že ke změnám v „národnostním principu“ dojde až později, až za socialismu. Pak přestanou být státní hranice pro národy „svaté“. Národy se budou sjednocovat a upevňovat, národnostní menšiny uvnitř národů se asimilují. Po odstranění nadhodnoty bude možno i malým národům samostatně organizovat národní hospodářství, v němž se bude vyrábět účelně, racionálně; nebude třeba se uchýlovat k autarkii. A to bude zároveň i cesta k internacionalizaci národů, která vznikne v důsledku rozšiřování mezinárodních styků ve výrobě a v dopravě mezi národy, resp. mezi státy, která bude výsledkem nutného mezinárodního řízení výroby a její dělby, mezinárodního práva atd. „Vereinigte Staaten Europas“ už nejsou jen snem.

Bauerova kniha byla Kautskému podnětem k sepsání studie „Nationalität und Internationalität“,²⁷ v níž je Bauer v úvodu chválen, ale uvnitř kritizován. Kautsky sice uznával nové Bauerovo pojetí národa jako pojetí „nové generace“, proti názorům „generace starší“ (Marx—Engels), ale Kautsky jako představitel „generace střední“ nesouhlasil s navrhovanou definicí a s představou o odlišování národů za socialismu. Národ je — říká Kautsky — těžko postižitelný společenský útvar, je to složitý produkt společenského vývoje, je to jeden z nejmocnějších faktorů dalšího vývoje společnosti, ale dosud nebyl přesně vymezen. Národ je vlastně, obecně řečeno, souhrn společenských vztahů (uvnitř nějaké pospolitosti, jazykové, státní), které se stále proměňují v různých poměrech a znamenají vždy něco nového. Charakterizovat národ jako „společenství osudu“ je málo, protože takovým „společenstvím“

²⁷ Neue Zeit, XXVI, Ergänzungshefte, No 1, 18, 1. 1908.

je každý společenský útvar, tedy i rod nebo obec či stát a strana. „Národní charakter“ snad existuje u menších národů, které nejsou tříděně tak markantně rozvrstveny a které mají určité vhodné podmínky. Hlavním znakem národa je jazyk — říká Kautsky. Ten je přece nezbytným nástrojem společenského styku (to ale uznával i Bauer!). Rozšíření jazyka je ovšem závislé na celé řadě jiných okolností, počínaje od úrovně způsobu výroby. Rovněž území, kompaktně osídlené lidmi stejného nebo příbuzného jazyka, je důležitou podmínkou vzniku národa a pak i jeho znakem; společenství území vyvolává společné zájmy, společné názory a pocity, které mohou být odlišné, než jsou zájmy lidí na jiném území, byť i stejného nebo příbuzného jazyka. — Kautského exkurs o vzniku jazyků a možnosti nebo nemožnosti společného původu Germánů nás teď nezajímá. Pro budoucnost spoléhal Kautsky na rozdíl od Bauera více na internacionalizaci kultury „za socialismu“, která si vynutí snad i společný jazyk, snad angličtinu.

Podobně jako Bauer věnoval Kautsky pozornost vztahu jednotlivých společenských vrstev k národu nebo k národnímu vědomí. Kautsky tu rozvádí své poznámky z brožury „Boj národů a státní právo v Rakousku“ a znovu zdůrazňuje úlohu vzdělanců, kteří jsou nejvíce zainteresováni na „velikosti“ národa. Vzdělanci sice znají více jazyků, ale mají zájem na rozšíření mateřského (národního) jazyka, který je jejich nástrojem působení na masy. Toto národní cítění zesiluje vznikem novodobého státu jak u příslušníků vládnoucího národa, tak i příslušníků potlačovaného národa, kteří odmítají jednotný jazyk v úřadech a ve školách a naopak usilují o vlastní národní stát. Národní stát je formou státu, nejvíce odpovídající moderním poměrům a naopak národnostní státy jsou většinou zaostalé nebo abnormální. Belgie nebo Švýcarskou jsou výjimkou. Kautsky proto není takovým optimistou jako Bauer v názoru na budoucnost Rakouska. Mezinárodní situace sice nemluví pro okamžitý rozpad, ale národnostní poměry jsou nesnesitelné. Východisko — ovšem až za socialismu — je ve vytvoření Spojených států evropských. Pak bude Evropa organizována i podle národů i podle hospodářských oblastí a Rakousko se stane zbytečné.²⁸

Bauer okamžitě reagoval na spisek „Nationalität und Internationalität“ a více méně právem se ohradil proti výtce, že nedoceňuje úlohu jazyka při vzniku národa. „Pospolitost jazyka“ je však podřízena „pospolitosti styku“, resp. pospolitosti kultury a osudu (dějin). Jazyk je znakem národa, ale byl vytvořen jinými, důležitějšími znaky. — Bauer nepochybně vyvrátil v replice některé Kautského odsudky jako nesprávné nebo křivdící (sami jsme mohli pozorovat, že Kautského názory nejsou tak zásadně odlišné od Bauerových), ale nepřesvědčil o správnosti své definice národa. Jeho pojetí národa jako vzájemné podmíněnosti a primérnosti znaků či faktorů, určujících podstatu novodobého národa, skončilo nakonec v nejobecnější podobě: užitá terminologie pak příliš připomínala idealistický nebo dokonce fatalistický postoj.²⁹

Nemohu zde podrobně vysvětlovat, jak teorie národa souvisela s konkrétním návrhy na národnostní programy ve strategii a taktice v mezinárodním dělnickém hnutí a v dělnickém hnutí jednotlivých zemí. Prozatím tu konstatuji, že tuto souvislost mezi svou teorií národa a národního hnutí s konkrétním návrhem na řešení národnostní otázky v Rakousku vyjádřil Bauer jinde. Převážně se vycházelo z poznáných nebo někdy jen domnělých tendencí kapitalistické

²⁸ Tamtéž, str. 36.

²⁹ Bauer, *Bemerkungen zur Nationalitätenfrage*. Neue Zeit, XXVI, str. 792 ad.

ekonomiky, vynucující si — prý — velké centralizované státy. Předáci rakousko-německé sociální demokracie i dalších sociálně demokratických stran Rakouska-Uherska uznávali existenci habsburské monarchie (pro období kapitalismu) především proto, že v ní viděli „velký hospodářský celek“, který může lépe zajistit existenci dělnické třídy než malý stát; tak argumentoval i Bohumír Šmeral na IX. sjezdu československé sociální demokracie v r. 1909 a na XI. sjezdu v r. 1913.³⁰ Připomeňme tu i názor Lenina z téhož roku: „Centralizovaný velký stát je obrovský historický krok vpřed od středověké roztržitého k budoucí socialistické jednotě celého světa, a jinak než přes takový stát (nerozlučně spjatý s kapitalismem) není a nemůže být cesty k socialismu“.³¹

Zatímco Karel Renner dokazoval z této téze o centralizujících tendencích kapitalistické ekonomiky nemožnost uskutečnění práva na sebeurčení národů (nemožnost vzniku nových národních států) a hlavně nutnost další existence habsburské monarchie, naopak V. I. Leninovi nebránila představa o výhodě velkého státu zjistit v letech 1912—1914 následující skutečnost: V Rusku, v Rakousko-Uhersku, na Balkáně a v Asii buď ještě není dokončeno nebo teprve začíná buržoazně demokratické přetváření států, které všude na světě vedlo větší nebo menší měrou k ustavování samostatných národních států s nejbližším a vzájemně příbuzným národnostním složením. Ve shodě s Kautským a s odvoláním na něho vidí i Lenin, že je tendencí každého národního hnutí vytvářet národní státy a že národní státy nejlépe vyhovují požadavkům soudobého kapitalismu.³²

Tuto tendenci ve „východní Evropě“ pozoroval od roku 1908 také Otto Bauer. Události na Balkáně (anexe Bosny-Hercegoviny a předtím mladoturecká revoluce) podněcují Bauera k novému studiu „národnostního principu“ v soudobé společnosti. Na rozdíl od svého druha K. Rennera došel Bauer k poznání, že revoluční národnostní princip bude uskutečněn ve velkých sociálních a politických převratech, jejichž éra začala ruskou revolucí 1905. Bauer proto kritizoval „jednotlivé soudruhy“ v Rakousku, kteří chovají antipatie vůči malým slovanským nebo balkánským národům a odůvodňují je citáty z Marxe, Engelse a Lassalla. Na rozdíl od mnoha svých přátel v německorakouském a v říšskoněmeckém socialistickém hnutí pokládal Bauer nové protiturecké hnutí balkánských národů v letech 1911—1912 za „součást evropské revoluce“ a za „signál k útoku osvobozovacího boje evropského proletariátu“. S analýzou poměrů na Balkáně, vyjádřenou v četných článcích a ve spisku „Der Balkankrieg und die deutsche Weltpolitik“ (Wien 1912), souhlasil i Lenin.³³

Své názory o významu a vlivu národnostního principu uplatňoval Bauer po r. 1908 také pro Rakousko. Vyšel tu ze známé teze K. Kautského z roku 1902 o přesunu sociální revoluce ze západu na „slovanský východ“ a věřil, že revoluce v Rusku ožije a že demokratizace obrovské slovanské říše spolu s osvobozením Poláků a probuzením Ukrajinců zapůsobí i na vnitřní pře-

³⁰ M. Svoboda, *Český stát a sociální demokracie*; J. Mareš, *V čem jsme revidovali*. Akademie, 1917, č. 8, str. 4—10 a 23—32.

³¹ V. I. Lenin, *Spisy* (č. v.) sv. 20, str. 39.

³² V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 18, str. 369—370, dále sv. 19, 27—28.

³³ Bauerovy články v časopise „Der Kampf“ 1908—1912 rozebírám podrobně v článku „Mezinárodní socialistické hnutí o Balkáně v letech 1908—1914“ (rkp.) a v knize „Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu. Z dějin socialistické teorie národnostní otázky od Marxe k Leninovi. (Vyjde ve spisech FFUJEP Brno v roce 1971.) Leninovo stanovisko k Bauerově práci viz ve Špisech, sv. 18, str. 399.

měny v Rakousku. Bauer však nebyl důsledný ve svých představách o průběhu a výsledcích těchto přeměn: konec konců podléhal reformismu a přijal myšlenku o nemožnosti a zbytečnosti uskutečňovat revoluci jako diktaturu proletariátu. Než přece jen můžeme vytěžit z Bauerových prací některé teze, které jsou a zůstávají součástí marxistické teorie národnostní otázky. Důležitý byl zejména Bauerův seriál článků v časopise „Der Kampf“ v letech 1910—1912 o průběhu asimilace národnostních menšin. V těchto člancích vyslovuje Bauer závěry, které najdeme i v díle Leninově.

Otázky, co je tendence soudobé ekonomiky v národnostní otázce, co je vlastně smyslem „národnostního principu“, byly v období před rokem 1914 živě diskutovány v sociálně demokratických stranách Rakousko-Uherska, Polska, Ruska, Balkánu a Německa. Po roce 1914 sice nebyla taková možnost diskuse a hlavně hlubšího sociologického bádání, ale celkové poměry nutily k novému promýšlení obsahu pojmu práva na sebeurčení národů. Jak známo, za první světové války hájil zásadu práva národů na sebeurčení v revolučním dělnickém hnutí nejvíce V. I. Lenin, který poznal, že osvobozené hnutí potlačovaných národů je důležitou součástí sociálních revolučních převratů — že je nebo může a mělo by být spojencem socialistického hnutí. Zase jiní socialističtí autoři odmítali právo na sebeurčení národů jako zbytečné nebo i škodlivé pro rozvoj socialistické revoluce — a konečně další teoretikové se dali do služeb svých imperialistických buržoazií a pěstovali teorii „velkých ekonomických celků“ (K. Renner a hlavně H. Cunow), která měla odůvodnit „nutnost“ přerůstání národních států v mnohanárodnostní imperialistické říše.

Takové názory odmítal na podzim 1914 i K. Kautsky, který se však nepřipojil k Liebknechtově levici, protože prý úsilí o socialismus hned na začátku války „nahánělo na mlýn imperialistům“.³⁴ Protože Kautského postoj k válce známe (byl zkritizován a vyvrácen Leninem), můžeme se podrobně zabývat jeho výkladem práva na sebeurčení národů a tendence k národnímu státu.

Kautsky napsal v letech 1915—1917 sérii článků, jež vydával i jako samostatné brožury, v kterých odmítal válečné nálady pravice sociálně demokratické strany, odmítal její argumenty o „velkostátu“ apod. Cunow, David a jiní tehdy tvrdili, že právo na sebeurčení je v rozporu s vědeckým socialismem, a na důkaz toho citovali Engelsovy výroky z roku 1848 o slovanských národech: socialistická teorie prý zjistila, že vývoj států jde nyní k velkostátům. Kautsky tehdy naopak znovu zdůraznil, že právě národní stát nejlépe splňuje potřeby demokracie, tedy i potřeby pracujícího lidu.

V brožuře „Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas“ (1916) se vrací Kautsky k problematice, kterou zpracoval v brožuře „Boj národů a státní právo v Rakousku“ (1897), totiž k otázce zdrojů „národní ideje“. Možná, že Kautsky sledoval těmito úvahami jiné než jen čistě teoretické cíle (v období narůstající proletářské revoluce byl potřebnější zájem o ideje internacionalismu), ale jeho rozbor je rozhodně velmi zajímavý a výstižný. Kautsky tu říká, že „pracující masy“ nabývají „národního cítění“ zároveň se zájmem o „státní politiku“ všude tam, kde národní svébytnost naráží na překážky. Proč mají pracující masy zájem o národ a o národní ideu? Protože mohou uskutečňovat své demokratické požadavky jen tehdy, když mohou užívat svého rodného jazyka; a to je možné především v národním státě. Jsou

³⁴ K. Kautsky, *Der Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund*, Nürnberg 1915, str. 65—66.

ale národy, které nemohou — z různých důvodů — tento cíl uskutečnit a které se musí spokojit s národní autonomií. Všeobecná tendence snah o samostatnost tu ale nadále zůstává i u pracujících mas. Snaha o samostatnost je sice dnes (1916) dědictvím maloburžoazie, ale týká se demokracie vůbec. Proletariát v tomto boji pokračuje ve vlastním zájmu. Nejagilnějším stoupencem národní ideje byla inteligence, která sice není jednotnou společenskou vrstvou, ale jejíž příslušníci jsou spojeni zájmem uplatňovat domácí jazyk; mateřština je totiž pro většinu vzdělanou nástrojem jejich práce v novinách, úřadech, na trzích. Inteligence je ale náchylná vidět překážky rozvoje „velikosti“ národa u jiných národů, přečnuje svůj národ a staví se k jiným („cizím“) nepřátelsky.

Ve svých válečných brožurách se Kautsky znovu vyslovoval o tom, co je národ a kdo má právo mít národní stát, jaká je úloha malých národů, jaká budoucnost čeká všechny národy. Setrvává na svém dřívějším pojetí národa, v němž vidí především pospolitost jazyka jako nejdůležitější znak. Jazyk je nejdůležitějším prostředkem společenského styku a spojení lidí, i když nikoli jediným.³⁵ Uvnitř státu — a státy vznikaly nejdříve jako mnohanárodnostní — existují hospodářská, politická, kulturní a příbuzenská pouta, která se mohou stát podle okolností silnějším poutem, než je pouto společného jazyka. „Společenství jazyka — říká Kautsky již v citované brožuře *Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas* — je nejjemnější a neúčinnější prostředek dorozumnění, které teprve umožňuje společenskou spolupráci.“ V další brožuře z roku 1917 — „*Die Befreiung der Nationen*“ pak dodává: „Chápu národ [v originále „Nationalität“] jako společenství řeči: moderní národ je pospolitost vzniklá v důsledku novodobé komunikace [Verkehr] — spisovného jazyka.“ Význam „národnosti“ — („národa“) spočíval podle Kautského ve významu řeči lidových mas pro společenský (politický) život, zejména pro demokracii.³⁶ Neméně velký význam přikládal Kautsky také kompaktně osídlenému území obyvatel stejného jazyka; existence takové oblasti je podmínkou „nároku“ na národní stát. A na takový národní stát mají právo i malé národy. Kautsky tu odmítá argumenty pravicových socialistů, kteří se odvolávali na Marxovy a Engelsovy výroky o „zbytečných národů“, a říká že takto lze hovořit o Bretoňcích, Bascích, Vendech, Ladinech, ale nikoli o Čechách nebo o Charvátech!

Kautsky ovšem nechce absolutizovat zásadu nebo tendenci národního státu a klade si již v první brožuře otázku, kdo má právo na národní stát? Souhlasí se snahou o národní stát (a rozumí touto snahou úsilí o sloučení příslušníků jednoho jazykového celku ve zvláštní státní organismus), pokud jde o kompaktně etnické území. Národní stát ovšem nepředpokládá čistě etnicko-jazykové hranice, ale spíše hranice „přirozené“. Přirozené hranice jsou důležitější než rozšíření nebo zkrácení hranice o „pár tisíc příslušníků jiné národnosti“. Pro malé národy je zejména bezpodmínečně nutný přístup k moři, který zaručuje existenci malých národních států. Přesnější určení hranic je třeba ponechat na vůli obyvatel příslušných „sporných“ území.³⁷ (Tu připomeňme, že „sympatie“ lidí jako kritérium vymezení „přirozených“ hranic doporučovali již dříve Engels a také Lenin.)

Kautsky odmítal buržoazní a pravicově sociálně demokratické představy o nutnosti „nadnárodního státu“ za imperialismu. Možná však přijde po imperialismu

³⁵ Kautsky, *Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas*. Stuttgart 1916, str. 14.

³⁶ Kautsky, *Der Nationalstaat*..., str. 13.

³⁷ Kautsky, *Serbien und Belgien in der Geschichte. Historische Studien zur Frage der Nationalitäten und der Kriegsziele*. Stuttgart 1917, str. 96.

„nová éra kapitalismu“ (nejdříve byl merkantilismus, svobodný obchod, pak imperialismus — a potom? — táže se Kautsky), která umožní vznik svazu evropských států na podkladě dobrovolného a přátelského přístupu. A to bude přechodná doba k éře „světového svazu“. To se stane až za socialismu, kdy budou jazykové otázky jen otázkami účelu, národy se budou vzájemně prolínat.³⁸ Pak bude probíhat přirozená asimilace nejen jazykových ostrovů, ale i „celých národností“. Evropa se stane postupně „spojenými státy“, pak vzniknou „spojené státy světa“, problémy hranic zmizí, jednotlivé státy se stanou „zvláštními správními okresy“ se samosprávou, možná že v hranicích jazyků. Vlastně až za socialismu vznikne možnost všestranně uskutečnit národní stát (pokud to přirozenost poměrů dovolí), který bude mít podobu „národních samospráv“, v nichž se bude využívat v mateřském jazyce i ve světové řeči.

V poslední své práci z války, která vyšla v knižní podobě až v listopadu 1918 pod názvem „Habsburgs Glück und Ende“, klade si Kautsky znovu otázku vztahu ekonomika—stát, resp. ekonomika—národní hnutí. Znovu tu odmítá teorii o ekonomické nutnosti rozšiřování národních států v mnohanárodnostní říši (jakoby v důsledku narůstání ekonomických oblastí). Pojetí Rennera a Cunowa je vlastně pouhá spekulace. Naopak čím více se kapitalismus rozvíjí, tím mocnější roste moderní demokracie, totiž úsilí po právu na sebeurčení národů, úsilí o národní stát, a to na účet mnohonárodnostních států, přežívajících z dob despotismu. Válka dodává této tendenci nové argumenty. Dnes je jisté (psáno v říjnu 1918), že se utvoří řada nových malých států.³⁹

Na dalších stránkách této brožury, pojednávající o pádu Habsburků a jejich monarchie, je zdůrazněna možnost i jiné tendence. Určitý stát může poskytnout svým cizojazyčným obyvatelům takové demokratické a jiné výhody, kterým mohou dát pracující masy jiných etnik přednost před vlastním národním státem. To platí i pro vykořisťovatelské kruhy určitých národů, které mohou rezignovat z vlastního státu, je-li jim jejich postavení v dosavadním státě výhodnější. Kautsky chce tím říci, že úsilí o demokratické (sociální) sebeurčení může být silnější než sebeurčení národní (jazykové).⁴⁰

*

V přehledu prací K. Kautského o národnostní otázce jsem se soustředil jen k některým okruhům otázek — vznik novodobé podoby národa a jeho hlavní znaky, důsledky kapitalistické ekonomiky (její tendence) pro vznik národních států, zdroje a nositelé novodobé „národní ideje“, vztah proletariátu k národu, vztah „sociálního“ (demokratického) a národního sebeurčení —, které jsou nepochybně důležitou součástí marxistické teorie národa. Na jiném místě jsem se zabýval Kautského názory o budoucnosti Rakousko-Uherska a o možnosti uplatnění národnostní autonomie.⁴¹ Tu určitě zaujme Kautského pojetí (z roku 1897) „železného kruhu“, svírajícího národy habsburské monarchie, který bude jednou rozbit revolucí v Rusku a v Německu. Ale je tak trochu ironií dějin, že Kautsky, detailní znalec Rakouska, se za války neodvážil vyslovit pro naprosto důsledné právo na sebeurčení; podmiňoval je totiž „životaschopností“ příštích malých států, totiž přístupem k moři.

³⁸ *Vereinigte Staaten Mitteleuropas*, 50.

³⁹ *Habsburgs Glück und Ende*, str. 15.

⁴⁰ Tamtéž, str. 31.

⁴¹ Kolečka J., *Engels, Kautsky a Lenin o rozpadu habsburské monarchie*. Příspěvky k dějinám socialismu, 1968, 3.

THEORIE DER NATION UND DER NATIONALEN FRAGE IM WERK VON K. KAUTSKY UND O. BAUER

Der Verfasser wurde von seinem Interesse für die nationale Problematik, die heute erneut in der ganzen Welt im Mittelpunkt des Interesses von Theoretikern und Politikern steht, zur Erforschung des Beitrags von K. Kautsky und O. Bauer zur „Theorie der Nation“ in der marxistischen Soziologie geführt. Sowohl in der Sowjetunion, als auch in den sozialistischen Ländern wurden beide Verfasser lange vernachlässigt, bzw. sie waren vergessen. In der tschechoslowakischen Geschichtsschreibung befaßte sich unlängst Zdeněk Šolle mit Kautskys Stellung zur „tschechischen Frage“ in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und der Verfasser dieses Aufsatzes erläuterte Kautskys Anschauungen über die Existenz Österreich-Ungarns in der Studie „Marx, Engels a Kautsky o rozpadu habsburské monarchie“ in der Zeitschrift „Revue dějin socialismu“ (Prag 1968, 3); er hatte bereits vorher in seinem Skriptum „Národ — nacionalismus — národnostní otázka“ (Nation — Nationalismus — nationale Frage) (Brno 1967) gerade aus dem Werk Kautskys die Entstehung der „nationalen Idee“ erklärt.

Im vorliegenden Aufsatz geht es dem Verfasser um die Erkenntnis der Entwicklung der marxistischen Diskussion über die Entstehung der neuzeitlichen Nation in der Zeit um die Jahrhundertwende. Der Verfasser führte zuerst die Hauptformulierungen über die Entstehung der Nation aus dem Werk von K. Marx und F. Engels an, betrachtete die geringschätzige Haltung der sozialistischen Presse der siebziger bis neunziger Jahre gegenüber der „nationalen Frage“, und versuchte so, das Werk Kautskys im Kontext seiner Zeit zu zeigen. Zu einer vollständigen Bewertung der Auffassungen zur nationalen Frage im Werk K. Kautskys oder O. Bauers wäre es noch nötig, einen Vergleich mit der zeitgenössischen offiziellen (Universitäts-)Soziologie zu ziehen, aus der sicherlich auch die marxistischen Publizisten geschöpft haben, ohne immer die Quellen anzuführen.

Die erste größere Arbeit K. Kautskys — der anfangs, ähnlich wie andere sozialistische Theoretiker, von der damals allgemeinen Vorstellung ausging, die „nationalen Bewegungen“ würden bald überwunden werden — ist seine Broschüre „Die moderne Nationalität“ aus dem Jahre 1887. Kautsky erläuterte hier die historischen Voraussetzungen und die Lebendigkeit der „Nationalidee“ und der neuzeitlichen Nation als einer neuen Form der Organisiertheit bzw. Gemeinschaft der Menschheit in der Periode seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. In dieser Studie gab Kautsky keine spezielle Definition der neuzeitlichen Nation, erklärte aber neu (entgegen den überwiegenden Auffassungen in der sozialdemokratischen Presse) eine Reihe von Begriffen: Nationalgefühl, nationale Idee, Nationalstaat.

Kautsky unterlag jedoch in diesem Aufsatz noch den allgemeinen (im Marxismus verbreiteten) Vorstellungen von einem allmählichen Zusammenschmelzen der Nationen im Sozialismus, wobei man die Einführung des Sozialismus sehr bald erwartete. Die ökonomische Entwicklung weise zwar jetzt die Tendenz zur Gründung neuer Nationalstaaten auf, bald jedoch (nach dem Sieg des Sozialismus) würde sie sich eine einheitliche Gesellschaft erzwingen, in der sich die Nationen schmerzlos ineinander auflösen.

Zehn Jahre später — in einer Artikelserie zur polnischen Frage und zu den nationalen Bewegungen in Österreich — erklärte Kautsky, warum auch die Arbeiterschaft Interesse für die Nation hat und wer die Träger der nationalen Idee sind. Während Engels im „materiellen Hintergrund“ der Entstehung des neuzeitlichen Nationalismus („Ruf nach dem Vaterland“) vor allem die Tätigkeit von Unternehmern erblickte, die um einen einheitlichen nationalen Markt, ein einheitliches Recht etc. bemüht sind, schrieb Kautsky auch den werktätigen Massen und vor allem den Gebildeten, selbstverständlich auch den Unternehmern, Interesse für das „Vaterland“ zu. Kautsky erkannte an, daß die Zentralisierungstendenzen der kapitalistischen Ökonomie eine der Hauptkräfte bei der Entstehung der neuzeitlichen Nation darstellen, in der Nation selbst sah er aber (am häufigsten) vorwiegend eine Sprachgemeinschaft, die der einem „sprachlich nationalen Gebiet“ entstand.

O. Bauer dagegen führte in seinem Buch „Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage“ aus dem Jahre 1907 an, daß die Nation nicht nur eine Gemeinschaft der Sprache, eine Gemeinschaft ethnischen Ursprungs darstellt, sondern vor allem eine „relative Charaktergesellschaft“, die durch „Geschichte“ entsteht und von den „Produktionsbedingungen“ dieser Geschichte bedingt ist. Die Nation ist eine Summe von Menschen, die durch eine Schicksalsgemeinschaft zur Charaktergemeinschaft zusammengeschlossen werden. Diese Definition wurde im Marxismus als „fatalistisch“ oder auch „unmaterialistisch“ abgelehnt. Ich glaube, daß der Fehler dieser Definition in ihrer Originalitätssucht besteht. Es bleibt aber hinzuzufügen, daß wir auch aus Bauers Werk wertvolle Anregungen schöpfen zur Erforschung der Entstehung des Nationalbewußtseins, der nationalen Bewegung, der Haltung der Arbeiterschaft zur nationalen Idee

und besonders dann (in weiteren Arbeiten) der Entstehung und Zukunft der nationalen Minderheiten in Misch- oder Grenzgebieten. Auch Bauer erkannte, daß in Österreich Kräfte entstehen, die Tendenzen zur Auflösung Zisleithaniens hervorrufen. Zu Veränderungen kommt es aber vielleicht erst im Sozialismus — tröstete sich Bauer — wenn die Frage der staatlichen und nationalen Grenzen nicht mehr so „heilig“ sein wird.

Kautsky reagierte auf Bauers Buch mit seiner neuen Schrift „Nationalität und Internationalität“ (1908), in der er sich erneut mit Fragen des „Nationalcharakters“, der Sprache als Kennzeichen neuzeitlicher Nationen u. ä. m. befaßte.

Im weiteren Teil seines Aufsatzes verfolgt J. Kolečka K. Kautskys Anschauungen über die Tendenzen der zeitgenössischen europäischen Gesellschaft in der nationalen Frage. Kautsky stellte mehrere Male eine Tendenz zur Entstehung neuer Nationalstaaten in Südosteuropa fest. Bauer verließ sich mehr auf die Zentralisierungstendenzen der kapitalistischen Wirtschaft, die die Schaffung großer Staaten erzwingen sollten. Diese These vertrat in Österreich vor allem Karl Renner, während K. Kautsky vor dem ersten Weltkrieg und besonders in mehreren Publikationen während des Krieges dagegen polemisierte. In diesen Broschüren aus der Kriegszeit kehrt Kautsky erneut zu der Frage der Quellen und Träger der „nationalen Idee“ und der „Bestrebungen zur Selbständigkeit“ zurück. Kautsky war mit diesen Bestrebungen einverstanden, er erkannte den zukünftigen neuen Gesamtheiten nicht nur rein ethnische, sondern auch „natürliche“ (ökonomische) Grenzen zu; als Bedingung für die Entstehung neuer Staaten führte er aber den „Zugang zum Meer“ an.

Der vorliegende Aufsatz erhebt nicht den Anspruch auf eine erschöpfende Behandlung von Kautskys Beitrag zur „Theorie der Nation“. Beachtet wurden vor allem die Formulierungen über die Entstehung der neuen Gestalt der Nation, über die Tendenzen der kapitalistischen Wirtschaft bei der Entstehung von Nationalstaaten, über Quellen und Träger der nationalen Idee und über das Verhältnis der Arbeiterschaft zu dieser Idee.

Poznámka:

Tento příspěvek jsem odevzdal redakci „Sborníku prací“ již na podzim 1967. Dokončoval jsem tehdy výzkum ke své knize „Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu. Socialistická teorie národnostní otázky od Marxe k Leninovi“. Závěry této práce jsem si chtěl ověřit v dílčích příspěvcích, které vyšly a vycházejí ve SPFFBU C 16 a C 17, v Časopise Matice moravské (1969—1970) a jinde. Příspěvky však vycházejí v jiném pořadí, než jsem si přál. Mimo jiné došlo k velkému opoždění u SPFFBU C 16. Mezitím vyšly v Polsku i u nás a jinde některé práce, které se rovněž zabývají činností K. Kautského a O. Bauera. K výsledkům těchto prací přihlížím až v citované knize „Národnostní programy“.

J. K.

